

ĆEFILEMA SARAJEVSKIH KRŠĆANA IZ 1788 GODINE

I.

Jedna od preventivnih mjera turske sudsko-administrativne službe za održavanje reda i mira u nesigurnim danima bijaše *ćefilema*, a sastojao se u tome, što bi po naredbi vezira (guvernera pokrajine) morali sumnjivi stanovnici jedne varoši, sela ili kraja solidarno jamčiti jedan za drugoga. Vezir bi izdao bujruđiju svome *muteselimu* da uzme *ćefilemu*.¹ Ovaj bi sa svojim ljudima u *tefter* upisao sve one od kojih se uzima *ćefilema* s oznakom, ko za koga jamči; na pr. A i B jamče jedan za drugoga; ili A, B i C jamče međusobno. Ovom mjerom ponekad je uspelo vlasti spriječiti pobune i nemire. Ponekad je opet uzimana *ćefilema* nakon ugušenih nemira. *Tefter*, što se ovakvom prilikom sastavljao, zvao se *kefileme defter*.

Pod *ćefilemu* su se obično uzimali muški stanovnici iznad devetnaest godina. Ponekad se uzimalo pod *ćefilemu* svo stanovništvo, jednog grada ili kraja, ponekad opet samo stanovnici jednog staleža, napr. obrtnici, a ponekad samo jedne konfesije. Jamčilo se u grupama od dvije, tri i više osoba. U jednoj *ćefilemi* iz 1848 godine ima grupa sa preko 150, 160, pa i 170 osoba.² Sve dosad meni poznate *ćefileme* uzimane su od muslimana ili od stanovnika svih konfesija, dok mi je poznata samo jedna *ćefilema* uzeta od samih kršćana (pravoslavni i katolika).

Kefileme defter sastavljao je *muteselim* u tri primjerka, jedan bi poslao veziru, drugi kadiji da ga unese u *sidžil*, a treći je ostajao kod *muteselima*.

Uz *kefileme defter* slata je i pismena zavjernica, u kojoj su navedene garancije koje oni preuzimaju na se.

Do sada se znalo da se *ćefilema* uzimala samo po potrebi, ali bilo je kod nas krajeva, gdje je *ćefilema* bila trajna. To sam saznao skoro iz nekoliko fragmenata zeničkih *sidžila*.³ U zeničkoj je nahiji svo stanovništvo bilo pod *ćefilemom*, koja

¹ *Muteselim* ili *muselim* u jednom mjestu bio je vezirov povjerenik, koga je on postavljao i skidao po svojoj volji. Svaki novi vezir postavljao bi novog *muteselima*. On je mogao zadržati i starog *muteselima*, ali i ovom je izdao novi dekret. Vlast je *muteselima* trajala do dolaska novog vezira. *Muteselimi* su obavljali najrazličitije administrativno-policajne poslove, a naloge su dobivali od vezira i kadije dotičnog mjesta. Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Hlivno, Zvornik, Plevlje imadahu svoje *muselime*. S ukinućem jeničara nestalo je i *muteselima* ove vrste. Poslije 1826. g. zvali su *muteselimom* organi slični sreskim načelnicima.

² Riza Muderizović, *Popis sarajevskih zanatlija iz godine 1848*. *Glasnik Zem. Muzeja* (Gl. Z. M.) II. sv. XLI (1929), strana 6—32.

³ Ovi fragmenti vlasništvo su porodice Čaršimamovića u Zenici, a meni ih je ustupio član te porodice Sabrija, na čemu mu se i ovdje najljepše zahvaljujem.

se i bez potrebnih razloga uzimala svakih 3 do 10 godina jedanput i unosila u siđzil. U Zenici je taj posao vršio kadija. To znamo za XVIII stoljeće, jer su ovi fragmenti iz toga doba. Ne zna se, kad je ta praksa zavedena u ovoj nahiji. Iz jedne bilješke vidi se, da se takva praksa smatrala dobrom mjerom za sigurnost stanovnika onoga kraja. Pa i pored toga bilo je u ovoj nahiji pojedinaca, koji su činili razna nedjela.

Sigurno zenička nahija nije bila jedina s ovakvom praksom u Bosni premda mi zbog pomanjkanja sličnih izvora ovakav slučaj drugdje nije poznat. Za Sarajevo i Mostar znam, da su ćefileme uzimane po potrebi.

Ćefileme defteri dobri su izvori za historiografe. Iz njih se može približno ustanoviti broj stanovnika dotičnog kraja ili varoši, broj pripadnika pojedinih konfesija, broj obrtnika i drugih zanimanja itd. U jednom ovakvom popisu Sarajeva iz 1842 g. ima lijepe građe i za antropologa,⁴ a popis iz 1848 daje nam potpuni imenik obrtnika i trgovaca muslimana u istom gradu.

Prvi spomen ćefilemi nalazimo u siđzilu broj 2 Gazi Husrevbegove biblioteke u Sarajevu, u kome su upisani u glavnom akti iz hidžretske 973 godine, ali ima tu akata i iz 972 i 974 godine. Ta se ćefilema odnosi na Sarajevo, samo ona nije potpuna, pa se tako ne zna ni za razlog, koji joj je prethodio. Sudeći po papiru i pismu ona je starija od pomenutih godina, a napisana je svakako poslije 1526 godine.

U tome fragmentu navedene su mahale: Jakub paša, Hadži Ali (Bjelave), Bardakčije, Kartal Ejnehan, Armagandži, džemaat Jigit paša, džamija Ibrahim (?), Čekrekči Muslihudin, Mimar Sinan i Havadže Hadži Idris.

Kako je u XVIII i prvoj polovini XIX stoljeća dolazilo do češćih pobuna i nereda u Bosanskom ejaletu, to su se u tome vremenu češće obavljale i ćefileme. S ovom praksom prekinuto je nakon potpunog sloma feudalne aristokracije pod Krupom 1851. i uvođenjem nove uprave u ovoj zemlji. I ćefilema spada u uredbes starog režima.

Osim već spomenute ćefileme iz XVI stoljeća, poznato mi je još njih nekoliko iz novijeg vremena, pa ću ih ukratko sada napomenuti.

Znam za tri ćefileme u Blagaju i to iz 1732., 1780 i 1782. Ovdje su uzimane pod ćefileme pojedine mahale, a ne cijelo mjesto. Godine 1732 uzeta je ćefilema mahale Džamija, 1780 mahala Dol i Hasanaga, a 1782 Kusr mahale. U ovoj mahali bilo je i muslimana i kršćana, pa su i jedni i drugi popisani. Prvim dvjema ćefilemama ne zna se za razlog, dok je ova posljednja uzeta zbog krađe jedne košnice pčela. Ove sam podatke na brzu ruku zabilježio u ljetu 1940 godine pregledajući sa rahmetli Hadži Mehmed ef. Handžićem arhivu Hakibega Kolakovića u Blagaju.

U Mostaru je duže vremena trajala anarhija. Bujrulđijom bosanskog vezira od 2. reb. I. 1170 (3. XI. 1758) naređeno je *mostarskom muteselimu* Muhamedagi Ševi da uzme ćefilemu. U bujrulđiji se kaže, kako su u Bosni 43 kadiluka (kotara) i kako u svima vlada red i mir, a u Mostaru anarhija, pa vezir traži od pozvanih, da zavedu red, a od muteselima da provede ćefilemu. (Arhiv M. E. Kadića broj 1041).

Znamo za dvije ćefileme u nahiji Neretvi tokom druge polovine XVIII stoljeća, ali o njima nemam za sada bližih podataka.

⁴ U ovome su popisu dati i lični opisi pojedinaca.

U jednom od fragmenata zeničkih sidžila očuvala se samo jedna čefilema od 1. reb. II. 1208 (6. XI. 1793). Proveo ju je naib ove nahije Abdulah, sin Ahmedov Muderizović. On je 19. reb. I. (25. X) zatražio obrazloženim podneskom od bosanskog vezira bujruđiju za provođenje čefileme i ovaj je dao nalog 25. reb. I. (31. X). Prema tome ovaj je posao obavljen vrlo brzo, jer od podneska do provođenja nisu prošle ni pune dvije sedmice.

Kako su oba spomenuta akta izvori prvog reda za poznavanje kako je dolazilo do provođenja čefilema, to ih ovdje donosim u doslovnom prijevodu.

Naibov podnesak (ilam) glasi:

»Staro pravilo koje se poštivalo i smatralo umjesnim bilo je da radi sigurnosti i zaštite prava stanovništva i radi regulisanja poslova podanika, — stanovnici kasabe Zenice i njene nahije svakih 8 do 10 godina međusobno jamče. To je zbog ratova bilo napušteno, pa su sada jamci nekih ljudi pomrli, a neki su stanovnici dospjeli do zrelosti i postali ljudi. Neki su se stanovnici doselili iz drugih kadiluka i nastanili, pa bivši bez jamaca među ljudima su se pojavili neki neumjesni postupci, koji su izmučili i uznemirili sve ljude od rza i obraza. Stoga se moli da se izda naredba upravljena na ovoga molitelja, imame i zabite, da se ponovno izvrši čefilema, a da se oni koji ostanu bez jamca protjeraju iz mjesta. U ostalom naredba pripada Vama. 19. reb. I. 1208 godine.«

Bujruđija bosanskog vezira:

»Njegovoj učenosti poštovanom gospodinu zeničkom naibu, serdaru, imamima i zabitima:

Naređuje se da se u smislu prednjeg šeriatskog ilama, a prema lijepom starom pravilu radi sigurnosti stanovništva izvrši međusobno jako ujamčivanje stanovništva kao što je ranije bilo i to složno i jednoglasno da se na šeriatskom sudu svaki ujamči jakim jamcem i da se to unese u sidžil.

Oni koji se ne ujamče ili ne nađu jamca, da se protjeraju iz Vaše nahije. Neka se strogo upozore oni, koji idu pod oružjem, da u buduće ne idu pod oružjem kroz kasabu, sela, čaršiju i pazar. Oni, koji ne uvažavaju upozorenje neka se uhvate i neka se ovamo javi njihovo ime i lični opis. 25. rebia I. 1208.«

U vremenu od 1788 do 1848 znamo za tri sarajevske čefileme. Godine 1788 uzeta je čefilema od samih kršćana, godine 1842 od svih stanovnika, a god. 1848 samo od onih muslimana, koji su se bavili obrtom i trgovinom.

* Ova je čefilema obavljena u slijedećim mahalama, selima i džematima: *mahale*: Putiš, Palanka, Strane, Fatić, Merdan, Potile, Grabne; *džemati*: Baba-dai i Sekbaš; *sela*: Klopča, Gornje Vrace, Stranjani, Janjići s mahalama Vrh i Drivuša; *džemat* Gračanica; *džemat* i *mahala* Piznić (?); *mahale*: Slivna, Hrastovac, Hadžić, Košuča, Odmud (Odmu); *džemati*: Osman Čelebi, Kočeva, Čaršu (Čaršija), Babina; *građ* Vranduk; *mahale*: Havani, Nemila, Gladović; *sela*: Bistrica, Bekir, Željezno Polje; *džemat* Gradišće; *mahala* Gustić; *džemat* Pojske mahale: Vrsulje, Obrovac i Kunović.

U jednom drugom popisu Zeničke nahije o doprinosima za *menzithane* od 1792 godine navedene su slijedeće kasabe, džemati i sela: *kasaba* Zenica; *džemati*: Piznić (?), Selce, Kakanj, Viduša, Željezno Polje i Poljska; *sela*: Dogledi, Nemila, Gračanica, Moštanica, Klopče, Gornja Vraca, Putiš, Počuće, Gora, Gradišće, Stranjani, Donja Vraca, Lokvina, Sopotnica, Piljević, Sucić-Krajčić, Destnić, Gornja Višnica, Donja Višnica, Dusina, Madrin, Biloševo, Tešan, Breznik, Ričica, Osvice, Čajdraš, Kujavče, Janjići, Papratnica, Čatić-Tarbić, Radaš, Javor, Pečuj, Osojnica, Donje Bile Vode, Trešće s Marušićem i Topola. U ovome popisu nema grada Vranduka, jer su gradske posade bile oproštene od raznih daća.

Prvoj od ove tri razlogom je rat između Josipa II. i Porte, drugoj dugotrajni neredi što su nastali nakon ukinuća jeničara 1826, a zadnjoj revolucija od četrdesetosme u susjednim austrijskim zemljama. Ti događaji u susjednoj carevini potakli su onovremenog bosanskog vezira Mehmed Tahir pašu (1846—1849)⁶ te on pozove bosanske prvake na dogovor u Travnik, onda glavni grad Bosanskog pašaluka. O tome piše Riza Muderizović ovako:

»Na tom vijeću od 7. juna 1848 bi jedoglasno zaključena, s obzirom na delikatno stanje svjetske politike, slijedeća rezolucija sa 3 tačke. I. Da se carska konjica, ustrojena od bos. spahija, imade pobrinuti, da joj konji budu dobri i snažni, oružje čisto, a ostala sva oprema u potpunom redu, te da se ne odmiče sa određenog mjesta. II Da se od samih muslimana u Bosni ustroji vojna pričuva od 30.000 vojnika, sposobnih za rat, snabdjevenih dobrim oružjem i ostalom ratnom opremom, koji će se smjestiti na predviđena mjesta i biti spremni — ne daj Bože — ako se ukaže potreba priskočiti na brzu ruku u pomoć onamo, gdje se ukaže nužda. III. Da se ta pričuva kao i živež za njeno izdržavanje raspíše na pojedine kotareve širom Bosne prema broju njihova stanovništva i njihove privredne snage. U pogledu II. tačke za sakupljanje pričuve i III. tačke za hranu odmah bijahu razaslane cedulje sa valijinom popratnom bujrultijom od 7. juna 1848. po raznim kotarevima širom Bosne, u kojima je označen kako broj pričuve, tako i količina hrane, koja će se sakupiti od pojedinih kotareva i sasuti u posjedničke ambareve.

Prema cedulji, koja je poslana u Sarajevo, raspisano je na sarajevski kotar 1700 pričuvnika, a od hrane 100 tovara pšenice i 500 tovara ječma. Što se tiče hrane, tome nije bilo prigovora, niti protivljenja. No u pogledu popisa 1700 pričuvnika Sarajlije izjaviše u jednoj zajedničkoj pretstavci, da oni to ne mogu učiniti; ali su u slučaju potrebe voljni i spremni poći u pomoć državi za odbranu domovine svi od 7 do 70 godina. Ovakav neočekivan odgovor Sarajlija jako razjari valiju, pa da bi im se odmah osvetio, ne imajući dovoljno vojske pri ruci, zatraži vojnu pomoć iz Carigrada. Kroz kratko vrijeme, već 18. augusta 1848, stiže u Sarajevo brigadir Mustajpaša, poznat u Bosni pod imenom Melemendžija (Menemendžija) sa jednom pukovnijom od 4 bataljuna carske rumelijske regularne vojske i utabori se na Grbavici u blizini Sarajeva. Vali-paša čim je klanjao Bajram u Travniku, odmah krene u Sarajevo, gdje stigne u subotu 2. dan Bajrama i odsjedne u konaku Mustajpaše Babića na Grbavici. Valija, pošto je želio sjutri dan unići u Sarajevo s veličanstvenom povorkom sarajevskih prvaka, pismeno pozva mnoge sarajevske odlične ljude i ajane, da mu pođu u susret na Grbavicu. Neki od prvaka bojeći se valijine osvete ne odazvaše se tom pozivu, već se skloniše po skrivenim mjestima, kako po Sarajevu, tako i u okolici.

Većina tih prvaka grada Sarajeva, koji su se na konjima zaputili u susret valiji na Grbavicu, čim su stigli pred valiju, on ih na prvi pogled strašno napade i izruži, a na poslijetku ih sve pohapsi. Čim se u Sarajevu saznade za ovu valijinu surovost, u znak negodovanja i protesta čaršija se zatvori. Doznavši za to valija uzme nešto vojske i svu artiljeriju, pa krene u varoš da pokaže Sarajlijama svoju silu i moć i time da ih zastraši. Nu pošto su sve ulice bile puste, a čaršija sva zatvorena, povrati se on na Grbavicu.

⁶ S. Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine od godine 1463—1850, Sarajevo 1900, str. 161, 162, — Dr. M. Prelog, Povjest Bosne u doba Osmanlijske vladavine II, Sarajevo, str. 65—68, — R. Muderizović, Nekoliko muhurova bosanskih valija, Gl. Z. M. (1916), str. 35.

Sjutri dan, u ponedjeljak, pusti na slobodu nekolicinu pritvorenika, dok druge zadrži u zatvoru.

Da ne biše Sarajlije kad se on povrati u Travnik, napravili pobunu naredi Fazilpaši Šerifoviću, sarajevskom muteselimu, da popiše vas sarajevski esnaf (obrtnike) i solidarno ih zajamči, da neće praviti u buduće nemira, te da svakom esnafu postavi po jednog čehaju, a u svakoj mahali po dva muhtara — čega do tada nije bilo, to jest muhtara. Fazilpaša izvrši odmah to valijino naređenje popisavši sve obrtnike od 25 obrta, koji solidarno jedan drugom biše jamci u pojedinim obrtima, i postavi im 25 čehaja na 25 obrta, koliko ih je tada u svemu i bilo u Sarajevu; a po mahalama također postavi po 2 muhtara. Fazilpaša predade valiji 2 primjerka od esnafa (obrtnika) potvrđenog kefilema-teftera (popisa o jamstvu), a jedan sarajevskoj mehčemi, da ga i ona zavede u svoj sidžil, da se popis ne bi vremenom zagubio.

Čim je dovršena kefilema i valiji uručen popis, on ostavi u Sarajevu 2 bataljuna prispjele vojske i krene 12. septembra 1848. u Travnik sa druga dva bataljuna, povedavši sobom dvadesetpetoricu hapšenika, uglednih Sarajlija. Nakon što su odležali u travničkom pritvoru puna dva mjeseca, otpremi ih po carskoj naredbi u progonstvo na Kretu i time dade oduška svojoj osveti Sarajlijama.«

Njihova zavjernica glasi:

»Pošto su protjerani oni stanovnici grada Sarajeva u pokrajini Bosni, koji su bunili stanovništvo protiv carskih naredaba, i time uspostavljen red i mir u varoši, čast nam je dati ovu izjavu. Mi smo svi razumjeli sadržaj valijine naredbe, koja je pročitana u prisutnosti sarajevskog muteselima Fazilpaše, sarajevskog mule i svih ostalih sarajevskih prvaka i odličnika, a kojom se naređuje, da se odsele imade svak pokoravati vlastima i ne miješati se u stvari, koje su protivu uzvišenoga šeriata i carske volje. Mi nijesmo u stanju, da izrazimo u punoj mjeri zahvalnost na carskoj milosti, pravdi, sadanjoj sigurnosti i miru, koji uživamo. A da bismo se, kako to islam i podanička privrženost zahtijeva, donekle odužili, ponovo izričemo našu dovu (molitvu) da nam ga (sultana) Svemoguću puno ljeta poživi, kao i našeg uzvišenog valiju. Očitujemo korporativno, ako bi se u buduće jedan ili više njih usudili, da protiv carske volje remete mir, bilo to zborom ili tvorom, da ćemo se srcem i tijelom združiti i dotičnog, odnosno dotične buntovnike pohvatati i kazne radi svezane valiji otpremiti. A ako ne bismo bili sami u stanju jednog ili njih više buntovnika pohvatati, onda ćemo javiti straži sigurnosti i s njom u zajednici to izvršiti. Ako to ne bismo učinili i prema tome bili ravnodušni, te bi vojska preuzela na sebe zadaću, da te neprijatelje reda i mira pohvata, obvezujemo se korporativno, mi obrtnici, da ćemo usljed naše nemarnosti snositi sve troškove vojnog pokreta za hvatanje buntovnika. Međutim, da bi ova naša obaveza bila trajna i da se ne bismo usudili jednog vremena negirati je, želeći da se u cijelosti uvrsti u mehčemski sidžil, slobodni smo Vašoj Preuzvišenosti (valiji) podstrijeti ovu našu zavjernicu.«⁷

II.

Prije nekoliko godina ponovno sam listao sarajevske sidžile tražeći gradu za povijest bosansko-hercegovačkih gradova. Tom prilikom namjerio sam se na jednu čefilemu uzetu od sarajevskih kršćana,⁸ koja je bez svake sumnje umakla

⁷ R. Muderizović, Jedan popis sarajevskih zanatljija od 1848, Gl. Z. M. XLI (1929), strana 5—7.

pokojnom *Vladi Skariću*, piscu dviju monografija o Sarajevu,⁹ kao i meni, kad sam prikupljao materijal za povijest esnafa i obrta u Bosni i Hercegovini.¹⁰ Tako je ta ćefilema kao jedini popis kršćana u ovome gradu ostala potpuno nepoznata i nekorišćena.

Po nalogu bosanskog vezira obavljena je ova ćefilema 2. džum. II. 1202 (10. ožujka 1788). U spomenutom sidžilu nema prijepisa bujruldiije, kojom je naredeno, da se stave pod ćefilemu sarajevski kršćani, pa se tako ne zna ni za razlog, koji joj je prethodio. Upravo je začudno, da o ovoj ćefilemi nema spomena u kronici Mula Mustafe Bašeskije.

Ko iole pozna našu prošlost odmah će se dosjetiti da je tome bio povod rat, što ga je 8. veljače 1788. objavio Porti car Josip II. kao saveznik Katarine II. Između Austrije i Turske nije bilo rata punih pedeset godina. Zadnji rat što je završen mirom u Beogradu 1739. ispio je nepovoljno po Austriju. Za ovaj novi rat temeljito se spremala Austrija. Bosnom su krstarile austrijske uhode. Oni su naročito posmatrali putove i utvrde po Bosni i Hercegovini. Isto to vršili su i po Srbiji.¹¹ Toga vremena nastao je i onaj opis Bosne, što ga je publicirao *dr. Gustav Bodenstein*.¹² I nekoliko karata Bosne nastalo je u isto doba.¹³ Godine 1788 izašla je u Beču Povijest Bosne, što ju je napisao pianista Maksim Schimek. Možda neće biti puki slučaj, da je 1789. izašao i njemački prijevod turskog djela o bojevima po Bosni (1737—1739) što ga je napisao *Omer efendića iz Novog*, i preveo s turskog na njemački J. N. Dubsy. Nikako ne može biti, da za te pripreme nije znao bosanski vezir. Pri navještaju rata izdane su od austrijske strane i proklamacije i to ne samo na kršćane, nego i na muslimane, da se dignu na ustanak. Pravoslavnima su se obećavala ista prava, što ih uživaju pravoslavni u austrijskim zemljama.¹⁴ Kroničar Bešeskija piše, kako je Bećir pašinu zamjeniku Miralemu¹⁵ stiglo pismo od Nijemaca, a on ga je poslao u Sarajevo 3. džum. I. 1202 (10. veljače 1788), dakle dva dana nakon objave rata, u kome naglašavaju, da će prisvojiti

⁹ Sarajevski sidžil broj 27, strana 154—159.

¹⁰ V. Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkve u Sarajevu u 17. i 18. vijeku, Sarajevo 1926, — Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije, Sarajevo 1937.

¹¹ H. Kreševljaković, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463—1878), Zagreb 1935.

¹² Dr. D. Pantelić, Prilozi uz raspravu Uhođenje Srbije pred Kočinu Krajčinu u »Glasu« CLIII, Spomenik LXXIV Beograd 1933, str. 113—125.

¹³ G. Bodenstein, Povijest naselja u Posavini god. 1718—1739. (Beschreibung von den Königreich Bosnien), Gl. Z. M. XX (1908), str. 95—112. Kako ovaj opis nije datiran stavlja ga dr. Bodenstein u vrijeme princa Eugena i Petraša, ali to je skroz pogrešno. On je ovu pogrešku napravio zbog toga što mu nisu bile točno poznate pojedinosti koje se u ovom opisu iznose, kao ni to, da je ovaj opis štampan u Beču 1787 g.

¹⁴ U ratnom arhivu u Beču nalazi se više karata, koje su nastale u doba cara Josipa II. U tu svrhu putovali su po Bosni oficiri: zastavnik Božić (Boxich), kapetani Schmidt, Marković i major Held. Godine 1788 izašla je u Beču jedna karta Bosne i pograničnih krajeva. Vidi pitanje dr. E. Richter, Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine, Gl. Z. M. XVII (1905), strana 260 i 261.

¹⁵ Drag. Pavlović, Srbija za vreme poslednjeg austro-turskog rata (1788—1791), Beograd 1910, strana 17 i 275—276.

¹⁶ Bosanski vezir Selim Sirri paša premješten je sredinom reb. I. 1202 (krajem prosinca 1787) i dok je došao novi vezir, određeno je da ga zastupa Miralem Hadži Mehmed paša. To je zastupstvo trajalo do 18. veljače 1788 g.

Rumeliju, koja je njihova podrijetla, te da svako sjedi na svome mjestu, bio on hodža, hadžija, šeh ili muderis, i da daju danak.¹⁶ Ovo pismo biće istovjetno sa spomenutom proklamacijom.

Proklamacija na muslimane izdata je na turskom jeziku. Nju je pred kojih 15 godina našao u arhivu Zem. muzeja pok. Riza Muderizović, preveo i objavio u jednom broju »Večernje pošte«. Evo toga prijevoda:

»Neka uzmu na znanje i neka im je bjelodano općenito svima pograničnim muslimanima graničarima, a naročito mullama, kadijama, imamima, hatibima, šejhovima, mufti effendijama, mirmiranima (beglerbeg), miralajima, zaimima, spahijama, agama, kapetanima, prvacima pokrajina, pobožnim i derviškim redovnicima, dapače sveukupnom stanovništvu i njihovim porodicama pokrajina Bosne, Srbije i Albanije kao i ostalih pokrajina Turske carevine, da je Turska sada objavila Rusiji rat i napala ju. Pošto prema saveznom ugovoru između austrijske imperije i ruske carevine, Austrija se je obvezala, u slučaju rata između Turske i Rusije, priteći Rusiji u pomoć, a ujedno prodrijeti unutar preko turskih granica, što joj je sada u ovom slučaju i potrebno izvršiti. Nu ipak Svemoćni i Milostivi car austrijski, uzevši u obzir sve ratne nedaće, željan je da sačuva obrtnike i pokrajinsko stanovništvo od štete i nasilja, koja rat povlači za sobom. Cesarska je namjera i volja da osujeti one ratne posljedice što su se prije dogodile kao: zarobljenja muških, ženskih i nemoćnog pučanstva, haranje imetka, živeži i otimanje konja i stoke. Zato, kogod se bude lijepo vladao i bavio svojim poslom i zaradom, a naročito se sustegao od neprijateljstva protiv cesarske vojske, on će biti u pogledu zaštite ravan i izjednačen sa ostalim cesarskim pučanstvom, koje živi pod njegovom upravom. Janičari, spahije i ostali vojni pripadnici, iako se ubrajaju među ratnike, dok god budu sjedili na svojim zemljama i bavili se svojim poslovima, i oni će uživati na svakom mjestu i u svakom pogledu sigurnost i blagodati pod cesarskim okriljem, isto onako kao i oni stanovnici koji žive u Austriji. Također što se tiče islamske vjere i obreda u tom pogledu neće niko ni najmanje vrijeđati muslimane. Neće se dozvoliti da se iko ni na koji način miješa i upliće u džamije, mesdžide i njihove vakufe i prihode, kao i u imame, šejhove i derviške redove i njihove tekije. Vjerskim predstavnicima i duhovnicima, koje muslimani međusobno izaberu, odrediće se plaće iz državne blagajne. U svakom slučaju nepobitno je da će biti podjednako zaštićeni od strane cesarske uprave i supruge i malodobna djeca poštenih muslimana. U protivnom slučaju oni, koji su napustili svoje domove, ako se što prije ne povrate svojim kućama, njihov će se imetak i živež od strane vojnih vlasti konfiskovati i među mirne muslimane razdijeliti. Oni vojnici, koji bi se pobunili i odvažili da se suprotstave cesarskoj vojsci, biće nemilosrdno najstrožije kažnjeni. Napokon da ne bi niko mogao istaći neobavještenost i neznanje kao izgovor, Mi koji smo sada po uzvišenom nalogu postavljeni za vođu cjelokupne cesarske vojske, objavljujemo cijelome svijetu ovim proglasom cesarske uzvišene želje. Neka se onako uzme na znanje i povjeri uzvišenom Znak. — Feldmaršal grof de la Sidi.«

Ravan mjesec dana iza gornjeg pisma od Nijemaca uzeta je spomenuta čefilema. Ne zna se, da li se među sarajevskim kršćanima opazilo kakvo sumnjivo kretanje, pa je došlo do čefileme, ili je to učinjeno iz opreznosti. Prije će biti ovaj drugi razlog, jer je iz Sarajeva otišlo na bojište do 3000 muslimana.

¹⁶ Kronika Mula Mustafa Bašeskije. S turskog preveo Riza Muderizović. Gl. Z. M. 1918, strana 80.

Nalog za čefilemu izdao je bosanski vezir Bećir paša,¹⁷ a obavio ju je sarajevski muteselim,¹⁸ u čiji su djelokrug, kako je već rečeno, spadali ovakvi poslovi. On je podnio kefileme defter sarajevskom kadiji i on ga je zaveo u sidžil. Tim je ova stvar svršena.

III.

Sada da vidimo, što daje ovaj popis historiji Sarajeva.

U popisu je navedeno svega 625 punoljetnih osoba. Od toga je na dan popisa bilo svega 600 prisutnih i 25 odsutnih osoba. Od onih 600 bilo je 26 žena. Prema tome 10. ožujka 1788 bilo je u Sarajevu 474 punoljetna kršćana.

Kako je ovaj popis obavljen po mahalama, to saznajemo da su kršćani toga vremena stanovali u dvanaest sarajevskih mahala i tri hana. Evo tih mahala i hanova s brojem kršćanskih stanovnika.

Frenkluk	84
Duradžik H. Ahmed	75
Džami-atik	41
Vekil-harč	5
Oruč Pehlivan	28
Ajas paša	54
Ferhadbeg	33
Varoši-balâ	81
Čekrekčijina	107
Kalin H. Ali	25
Kjüčük Kjâtib	14
Šejh Ferrah	20
Muzaferijin han	18
Novi han	9
Kolobara	6.

To su službeni nazivi ovih mahala. Ali svaka ta mahala imala je i narodno ime.¹⁹

¹⁷ Bekir paša sjedio je na stolici bosanskih vezira od 18. veljače 1788. do zadnjih dana travnja 1789. U čast vezira spjevao je jednu pjesmu Vehbija Zekić iz Stoca. Kronika M. E. Kadića XII, strana 289.

¹⁸ Tada je bio sarajevski muteselim Ahmedbeg Paloš (od 14. listopada 1786 do konca studenog 1788).

¹⁹ Osim Gornje Varoši i Čekrekčijine mahale, sve su ostale imale pored službenih još i narodna imena. Kako su ova druga skoro potpuno zaboravljena, navešću ih ovdje, kako ne bi potpuno pala u zaborav. *Frenkluk* se zvao i *Latinkluk*, jer je to nekad bila pretežno, ako ne i potpuno katolička četvrt. Tu je bila i katolička crkva do velikog požara 1697, a obnovljena je 1855. i ponovo propala u požaru od 1879. Vidi: Dr. F. Blažević, Crkva sv. Ante Padovanskog u Sarajevu, Sarajevo 1917. Ova se mahala protezala uz Miljacku od Latinske (danas Principov most) do Ćumurije ćuprije, — *Duradžik Hadži Ahmed* zvaše se *Patke*, — *Džami-i-atik* zvala se *Careva* mahala. Osim toga ova mahala dolazi u turskim ispravama još pod dva imena *Hunkar-rija* i *Ebul Feth sultan Mehmed han*. *Vekil-harč* zove se još i danas *Alifakovac*. — *Oruč-Pehlivan* sterala se jednim dijelom današnje Titove ulice od Koturove (nekad Fabrika Ćikma ulice) do nadomak jevrejskog starog templa i zvaše se *Mutevelina* mahala, jer su u njoj nekad stanovali mutevelije Gazi Husrevbegova vakufa. — *Ajas pašina* nosila je ime *Kulukčije*, od tur. Klči, sabljar, po sabljarskoj čaršiji, što se još u XV stoljeću onuda sterala, gdje je danas Hotel Central. *Ferhadbegova* nazivala se kraće *Ferhadija* i samo pod tim imenom bila je u narodu poznata. — *Kalin-Hadži-Ali* nosila je ime *Ćeirdžik*. Jedan dio Kučuk-Kjâtib mahale zvao se *Mlni*, a drugi *Benđbaša*. Oba su naziva i danas u upotrebi. — *Šejh Ferrah* zove se još i danas *Abdeshana*.

Vrijedno je istaknuti, da su sve ove mahale osim Kalin Hadži Alijine bile u neposrednoj blizini sarajevske čaršije, kao i jevrejska četvrt.

Osim Frenkluka i Varoši-bala (Gornja Varoš) u svim su ostalim mahalama stanovali i muslimani, bilo u većem ili manjem broju.

Od onih 25 odsutnih stanovnika 9 ih je stanovalo u Frenkluku, po 5 u Durađžik Hadži Ahmedovoj i Ajas pašinoj, 4 u Oruč-Pehlivanovoj, a dva u Ferhadbegovoj mahali. Osim Perina Garibovića, koji je sedam dana prije popisa otišao s Ahmed bašom Kunosom na Kupres, svi su ostali napustili Sarajevo prije objave rata i uputili se trgovačkim poslom preko bosanske granice, neki u tuđu, neki u kaursku zemlju, te u Moravu, Dubrovnik, Split, Zadar i Veneciju. Za nekog Jovana ćurčiju iz Duradžikove mahale navedeno je, kako je pred podругu godinu pobjegao zbog duga u Kragujevac, pa se ne zna, da li je živ ili mrtav.

Veliki je nedostatak popisa, što uz imena rijetko dolaze prezimena. Od prezimena navedena su samo ova: Adžidurđević, Bajić, Besara, Besarović, Butur, Bržić, Budimlija, Čupinović (?), Davić, Goza, Fočić, Gabela, Garibović, Hakšić, Judanović, Karo, Katić, Kezić, Kovač, Kučinović, Lučić, Magarin, Mezić, Milić, Mlinić, Mosto, Olovac, Puhović, Radić, Sipak, Sirdan, Solak, Tuzlo, Vuković i Zvono. Od ovih prezimena dolazi samo Besara dvaput, a sva ostala po jedanput. Ko zna, da Turci nisu imali prezimena, nego su uz ime osobe dodavali još očevo ime (Petar, sin Pavlov), taj se neće začuditi, što ih ni u ovome popisu nema, ali ovdje nema ni očeva imena.

Prezimana Budimlija, Fočić, Gabela, Olovac i Tuzlo odaju nam mjesta, iz kojih su pretci tih porodica došli u Sarajevo.

Poimenice navedene su u ovome popisu 24 žene, i to: 6 ih je s imenom Marija, jedna Marica, jedna Mara, tri Angeline, jedna Anđelija, a po jedna Ana, Deska, Štefanija, Tomanija, Marta, Milica, Janja, Ivana, Jela, Jelka, Soka i Stana.

Za petoricu kršćana bili su jamci muslimani, i to: Mustafa baša Šahbaz, Mula Salih Jabučar, Derviš baša Mumđžija, te Hasan i Husejin, bajraktari.

Zašto se to desilo, mogli bismo samo nagađati, ali to nije toliko važno, koliko je to znak lijepe pažnje među sugrađanima.

Ovaj je popis dobar prilog upoznavanju privrednog stanja sarajevskih kršćana. Kod blizu 80% osoba označeno je zanimanje, te se iz njega vidi, koliko su udjela imali kršćani u privrednom životu Sarajeva. Premda Sarajevo od turske okupacije (1436) nije uvijek bilo političko središte Bosne, bilo je ono kroz cijelo vrijeme glavno središte obrta i trgovine. Prema ovome popisu bilo je 1788. u Sarajevu preko 330 obrtnika i trgovaca. Uračunamo li ovamo i onih 98, za koje se kaže, da su sluga kod pojedinih obrtnika, onda je taj broj znatno veći. I za onih 136, kod kojih nije navedeno zanimanje, nipošto se ne smije uzeti, da ga nisu imali. Po popisu bilo je:

- 79 dundera (među njima 2 neimara ili graditelja),
- 74 ćurčije,
- 41 terzija,
- 34 pekara,
- 21 kujundžija,
- 12 samardžija,
- 8 mlinara,
- 9 bostandžija,
- 10 kovača,

- 10 safundžija,
 - 7 tufekčija,
 - 4 džamdžije,
 - 3 dželepčije,
 - 3 bojadžije,
 - 3 čebedžije,
 - 3 ipekčije,
 - 2 sojuldžije,
 - 2 aščije,
 - 2 hamala,
 - 1 burmutdžija,
 - 1 krečar,
 - 1 odadžija,
- 98 slugu kod raznih obrtnika.

Osim hamala i odadžija, mlinara i bostandžija svi navedeni obrtnici i trgovci bili su učlanjeni u 14 esnafa (cehova), kojima su pripadali i muslimani i jevreji istog obrta. Kako je već utvrđeno, esnaf u Bosni i Hercegovini nije pravio razlike po vjeri među obrtnicima. Od esnafskih funkcionera spominju se u ovome popisu dvojica kalfabaša (inspektora) i to Jefto i Kosta, i čauš Luka.

Čurčije su činili zaseban esnaf, u kome u ono doba nije bilo muslimana. To je bio izraziti kršćanski esnaf, i ujedno najimućniji. U njemu je bilo i obrtnika i trgovaca. Pravoslavni su bili znatno brojniji od katolika. Po Skariću brojio je čurčijski esnaf 1762. godine 329, 1769. g. 353 člana.

Ovoj velikoj razlici u brojevima kod Skarića i u našem popisu jedan je od razloga, što je u čurčijskom esnafu bilo mnogo djece i mladića ispod 20 godina, a ovakvi nisu uneseni u naš popis. Osim toga biće i koji čurčija među navedenim osobama bez zanimanja.

Dunderi: Njihov je esnaf bio mješovit, jer je u njemu bilo pripadnika triju konfesija. Osim dundera u ovaj su esnaf spadale *sujoldžije* (majstori koji grade i popravljaju vodovode), *džamdžije* (majstori koji urezuju stakla za prozore i prave okvire ili *čerčiva*) i *trgovci* građevnim materijalom, dakle i *krečari*. Po Skariću bilo je 1762. godine 146, a 1769. g. 105 pravoslavnih dundera.²⁰ U našem popisu nabrojio sam ih 69, pa ako su svi pripadali istoj konfesiji, onda je njihov broj od 1762. do 1788. opao za blizu 46%. Tome padu ne znamo za uzrok.

Kod Skarića su navedeni brojevi članova kršćana još od ovih šest esnafa u spomenutim godinama, a ja ću radi pregleda tim brojevima dodati još brojeve iz 1788. godine.

	1762.	1769.	1788.
Terzije	57	49	41
Kujundžije	44	40	21
Ekmekdžije	40	37	34
Samardžije	18	18	12
Kovači	35	17	10
Safundžije	29	14	10

U KOVAČKI esnaf spadali su pored drugih i *tufekčije*.

²⁰ Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku, Sarajevo 1928, strana 70.

Safundžije su s *mumdzijama* (svjećarima) činili jedan esnaf. Koliko se zna, sapun su proizvodili samo pravoslavni.

Dželepčije su bili brojan esnaf. Zna se, da su išli u Veneciju.

Čebedžijski esnaf bio je još početkom XVIII st. brojan, ali je stalno opadao, dok mu se krajem XVIII i prvih godina XIX stoljeća nije potpuno izgubio trag u Sarajevu. Izgleda, da je tada oživio u Visokom. Ali u Sarajevu je postojao esnaf trgovaca čebedžija.

Ipekčije su spadali u kazazki esnaf. To su bili stranci, svi iz Albanije, a u Sarajevu nisu bili stalno nastanjeni. I u našem popisu nalazimo ih u hanu.

Burmutčije su pripadali esnafu trgovaca i križača duhana.

Aščije su imali svoj esnaf kao i bojadžije.²¹

U ovom se popisu ne spominje nijedan mehandžija (krčmar). Poznato je da su alkoholna pića prodavali kršćani i gdjejkoji jevrej. Godine 1786 bile su u Sarajevu 22 krčme, ali u doba našeg popisa bila je zabranjena prodaja alkoholnih pića, kako se to i prije događalo, pa prema tome nije bilo ni mehandžija.²²

Sarajlije bez razlike na vjeru bili su pobožni ljudi i savjesno su vršili svoje vjerske dužnosti. U ovome popisu navedeno je 16 *adžija*.

Prema istom popisu bilo je ovdje 1788 godine 10 popova. Sedam ih je stanovalo u mahali Varoši-bala, gdje je bila i pravoslavna crkva, i to pop Gavriilo, pop Ilija, pop Mojo, pop Josip, pop Risto, pop Risto i pop Riđendi. U Ferhadbegovoj mahali stanovao je pop Todosi, u Oruč-Pehlivanovoj pop Ante, a u Duradžikovoj pop Pante. Sve su to bili mirski svećenici.

Sarajevo u ovo doba nije imalo katoličkog župnika, jer je tada katolička općina bila vrlo malena, pa su se franjevci ovamo od zgrade do zgrade navraćali i obavljali vjerske obrede.

IV.

Popis čefileme

Ovaj je popis sastavljen po mahalama i hanovima, kako je već spomenuto, a njihovi su stanovnici navedeni u grupama i kod svake stoji, da jamče međusobno jedan za drugog. Ima slučajeva gdje se jedan te isti jamac nalazi u dvije, pa i tri grupe. Ja sam te grupe radi boljeg pregleda označio brojevima, kojih u sidžilu nema, a ispustio sam skoro kod svih grupa dodatak, da međusobno jamče jedan za drugog. I mahale sam označio brojevima, premda ni tih brojeva u sidžilu nema.

Kako sam ovaj popis prepisao pred desetak godina, to sam sada još savršeno prijevod s originalom, a pri tome me je pomagao Alija Bejtić, na čemu mu se zahvaljujem.

²¹ O svim ovdje navedenim esnafima vidi navedeno djelo u bilješki 10.

²² Bujruđijom Selim Sirri-paše od 15. džum. II. 1200 (15. travnja 1786) po želji stanovništva zatvorene su mejhane u Sarajevu i nisu se smjele otvarati bez dozvole kadije i stanovništva. Sidžil XXV, str. 207. Ali ovaj put zatvaranje mejhana nije dugo potrajalo, jer je opet izdao isti vezir 5. I. 1201 (28. listopada 1786) nalog o zatvaranju mejhana i opet na molbu Sarajlija. Sidžil XXVI, str. 21.

a) Mahale

I. Mahala Frenkluk.

- 1) Adži Risto i ortak Adži Jovan jamče jedan za drugog,
- 2) Adži Malto i brat mu Bogić,
- 3) Adži Lazo²³ i ortak mu Josip,
- 4) Ilija, kovač i Pavle,
- 5) Nikola, terzija i Josip, samardžija,
- 6) Stjepan Fočić, ćurčija i Risto Katić,
- 7) Aleksa, ćurčija i ortak mu Gavriilo,
- 8) Adži Obrad i ortak mu Risto,
- 9) Đorđe, ćurčija, Jovan Gabela i Marija,
- 10) Risto, ćurčija, Ilija, ćurčija i Dragutin,
- 11) Luka, ćurčija i Vasilj, ćurčija,
- 12) Glišo, ćurčija i Stjepan ćurčija,
- 13) Bogić, ćurčija i Mihaj, kujundžija,
- 14) Nikola, pekar, Josip, ćurčija i gospodarica kuće Angelina,
- 15) Jovan Sirdan, ćurčija i Mihajlo, dunder,
- 16) Risto, terzija i Petar, dunder,
- 17) Mihajlo, ćurčija Mihaj, terzija,
- 18) Toma, terzija i Adži Lazo, ćurčija,
- 19) Jovan ćurčija i Petar, ćurčija,
- 20) Malto, kujundžija i Lazo, samardžija,
- 21) Bariša, ćurčija i Josip, ćurčija,
- 22) Jefto, ćurčija i Risto, ćurčija,
- 23) Petar, ćurčija i Miško, ćurčija, jamče jedan za drugog, i Miško za svog
----- Jakova,
- 24) Anto, ćurčija i Stjepan, ćurčija,
- 25) Risto, ćurčija i Aleksa, ćurčija, jamče jedan za drugog i Risto za svog
sina Jovana,
- 26) Simo, ćurčija i Jakov, terzija,
- 27) Maksim i Despa,
- 28) Anto i Risto,
- 29) Nikola, dunder i Simo jamče jedan za drugog, a za njih obojicu Risto,
- 30) Za Pranu Ivana jamči Nikola dunder,
- 31) Juro i Marija,
- 32) Mihajlo i žena mu Milica,
- 33) Pavo, ćurčija i Lazo,
- 34) Aleksa i Marta,
- 35) Za Miću jamči Nikolina žena,
- 36) Petar, dunder za Adži Đurinu ženu, a ona za njega,
- 37) Risto, pekar i Čitko,

²³ Ovaj Adži Lazo bio je ćurčija, kako ga i popis napred navodi, a umro je 1795. Kronicar Mula Mustafa kaže za njega, da je bio bogat i da je stanovao u blizini imaretske čaršije u lijepoj nanovo sagrađenoj kući.

38) Juro Kezić²⁴ i Ivan jamče jedan za drugog, a Juro još za svoga sina Jakova,

39) Gavrilo Kučinović i Risto jamče jedan za drugog, a za njih obojicu gospodar kuće,

40) Gospodarica kuće Marija jamči za Malta i Petra, a oni za nju,

41) Petar, džamdzija i Marija,

42) Aleksa, ćurčija i žena mu Janja,

43) Dujan, ćurčija i Šimo,

44) Petar, kujundžija, Neško i njihov kirajdzija Marko,

45) Luka, kujundžija i Petar,

46) Mihajlo, dunder i Josip, samardžija,

47) Luka, pekar i kirajdzija mu Marijan jamče jedan za drugog, a žena Angelina i Luka jedno za drugo,

48) Đoko, majka mu Angelina i Petar, ćurčija jamče jedno za drugo,

49) Marica i Đuro, dunder,

50) Tomanija i sin joj Ilija,

51) Vasilj i Risto, mlinari;

U spomenutoj mahali stanovali su, a za vrijeme ovoga popisa bili su na putu u trgovačkom poslu:

1) Stjepan Adžiđurđević, otišao je šest mjeseci u tuđu zemlju,

2) Adži Petrov sin Risto, prije sedam mjeseci,

3) Kosta, prije sedam mjeseci,

4) Petar Olovac, prije četiri mjeseca,

5) Jakov Hakšić, prije godinu dana,

6) Mitar Judanović, prije godinu dana,

7) Adži Petar i brat mu Adži Jovan, prije šest mjeseci,

8) Nikola, dželepčija, otišao je u Moravu prije 4 mjeseca,

9) Mihajlo, kujundžija, otišao je u Moravu prije 3 mjeseca.

II. Mahala Duradžik Hadži Ahmeda:

1) Mihajlo, terzija, Dašo, ćurčija, njihovi sinovi Todor, Risto i kirajdzija Vasilj jamče jedan za drugog,

2) Rado, dunder i gornji Mihajlo, terzija,

3) Nikola, safundžija i Božo, kovač,

4) Jovan, safundžija, Lazo sluga mu i drugi Nikola safundžija,

5) Jovan, pekar, Marko, sluga mu i Todor, kujundžija,

6) Ivana, žena Davića i kirajdzija joj Jovan, pekar,

7) Mihajlo, kirajdzija mu Nedo, terzija i Divljo safundžija,

8) Petar, ćurčija, brat mu Stjepan, otac im Petar, Đuro, pekar i sluga mu

Tripko,

9) Pop Panto, sin mu Stjepan i Filip,

10) Jovan, ćurčija, Tanasije, Kosta i kirajdzinka im Marija,

11) Ilija, ćurčija, sluga mu Lazo, Panto, sluga mu Đorđo i Stjepan, Mihajlo, safundžija i sluga mu Ivan,

²⁴ Jedan od potomaka ovog Kezića bio je Aleksandar Kezić, zapovjednik čete katolika, koje je poslala Narodna vlada s ostalim četama iz Sarajeva, da se bore protiv ulaska austro-ugarske vojske 1878 g.

- 12) Stjepan, kujundžija, brat mu Jovan, Ivan, Tripko, Spasoje i kirajdžija im Stjepan,
- 13) Lazo, kujundžija, sin mu Jovan, Jefto, sluga im i Kojo, komšija im,
- 14) Milinko, čebedžija, brat mu Avakum, terzija Sava i kirajdžija im Đuro,
- 15) Petar, terzija, sluga mu Kosta, Đorđe, Gavriilo i Jovan, čurčija,
- 16) Petar, kujundžija, sluga mu Jakov, Risto, kujundžija, sin mu Miho, Jovan, sluga mu Petar i kirajdžinka mu Jela,
- 17) Đuro, pekar, sluga mu Ilija, brat mu Gavriilo, Jovan i Arsen, terzije,
- 18) Jelka, sin joj Lako, otac joj Petar, sin mu Risto i Maksim, Nikola, dunder; jamac im spomenuti Lako,
- 19) Gligorije i Vasilj, čebedžija. Za njih jamči kućni im aga (kućevlasnik) Mustafa baša Šahbaz,
- 20) Mihajlo, mlinar, otac mu Sava, sluga im Rade i Petar Karo jamče jedan za drugog,
- 21) Mićo, samardžija, sluga mu Simo i Mihajlo, mlinar,
- 22) Jovan, dunder i Risto — jamac im Mula Salih Jabučar,
- 23) Glišo, mlinar i Jovan jamče jedan za drugog, a za spomenutog Jovana aga mu Derviš baša mumdžija.

Iz ove mahale su odsutni:

- 1) Kosta i Tanasije, prije dva mjeseca otišli su u Split radi trgovine, ali su im ukućani i djeca ovdje,
- 2) Jovan, sin Marin, otišao je u Zadar prije tri mjeseca radi trgovine, kako mu majka javlja, ali su mu ukućani ovdje,
- 3) Gavriilo, zet Alekse, terzije, otišao je s trgovinom u tuđu zemlju prije godinu dana, ali mu je čeljad ovdje,
- 4) Jovan, čurčija pobjegao je zbog duga u Kragujevac u Biogradski ajalet prije godinu i pol, i ne zna se, je li živ ili nije, ali mu je čeljad u Sarajevu.

III. Mahala Džami-i-atik:

- 1) Adži Tripko, čurčija i Petar, dunder,
- 2) Jovan Cupinović (?), terzija, Lazo, mlinar, Adži Simina žena Anđelija i sluga joj Mihajlo,
- 3) Petar, pekar, Mihajlo, dunder, sluge mu Đuro i Andrija,
- 4) Jovan, samardžija, sluga mu Petar i Petar, džamdžija,
- 5) Todor, Jovan i Nikola, dunđeri,
- 6) Tripko Karo, terzija, Nikola i Petar, safundžije,
- 7) Stjepan, pekar, sluga mu Mato, Jovan, samardžija,
- 8) Jovan, čebedžija i Risto, dunder,
- 9) Ilija, safundžija, sluga mu Simo i Simo dunder,
- 10) Marko i Miloš, dunđeri,
- 11) Gavriilo, pekar, Vasilj mu sluga i Nikola, hamal,
- 12) Jeftan i Mihajlo, dunđeri,
- 13) Stanko, Ilija i Gavriilo, pekari,
- 14) Todor, Stevan, Mihai i Ivan, dunđeri, stanuju u kući Hadži Ibrahimage Hadžimuratovića, i oni jamče jedan za drugog.²⁵

²⁵ Hadži Muratović je bio vrlo bogat trgovac. On je izgradio onu dairu u Halaćima.

IV. Mahala Vekil-Harč:

- 1) Mičo, Miňajlo i Krsman, dunderi, jamče jedan za drugog,
- 2) Šahin, Risto, terzija i Tripko, dunderi, jedan za drugog,

V. Mahala Oruč-Pehlivan:

- 1) Mihat, ćurčija, sluga mu Đuro, Jovan, ćurčija, sluga mu Stjepan,
- 2) Jovan, ćurčija, sluga mu Petar, i Ilija, bostandžija,
- 3) Lazo, pekar, sluga mu Mitar, Jovan, ćurčija, i drugi Jovan, pekar,
- 4) Petar, ćurčija, braća mu: Sava, Damjan, Risto, sluga im Neško, Jovan, bojadžija, sluga mu Đuro,
- 5) Simo, ćurčija, sluga mu Jovan, Mihat Besara, ćurčija, sinovi mu Jovan i Aleksa, i sluga mu Janko,
- 6) Pop Panto, sinovi mu Maksim i Mihajlo, kujundžija, i sluga mu Stojan.

Iz ove mahale su odsutni:

- 1) Perin Garibović otišao je prije sedmicu dana na Kupres s Ahmed bašom Kunosom, ali su mu čeljad u Sarajevu,
- 2) Bečar Adavi otišao je prije tri mjeseca u Moravu, kako je prijavljeno,
- 3) Damjan, ćurčija, otišao je u Dubrovnik prije 40 dana,
- 4) Stojan, ćurčija, otišao je u kaursku zemlju prije devet mjeseci, ali su mu majka i žena u Sarajevu,

VI. Ajas pašina mahala.

- 1) Filip, terzija, i kirajdžija mu Ilija,
- 2) Risto Budimlija i sin mu Jovan,
- 3) Jovan Besarović, Mičo i Simo Lučić,
- 4) Adži Jovan Solak, Jovan Magarin i Simo,
- 5) Adži Ostoja, braća mu Risto i Todor,
- 6) Adži Đorđo, ćurčija i Jovan,
- 7) Stjepan, kujundžija i Jovan Puhović,
- 8) Gavriilo, ćurčija i Risto,
- 9) Dragutin, Mitar i Jovan, stanovnici u kući Miće,
- 10) Jovan Puh, ćurčija i Stjepan, kujundžija,
- 11) Gabela, kujundžija, sinovi mu Risto i Lazo,
- 12) Filip, kujundžija i Ilija, ćurčija,
- 13) U kući Musića Sulejman-efendije stanuju: Sava, Perjan, Mića, Kosta, Tadija, brat mu Radovan, Sava i sluga mu Stevan,
- 14) Petar, ćurčija, Damjan i Lazo,
- 15) Mičo Brkić, sestra mu Ana, i drugi Mičo, ćurčija,
- 16) Mihajlo i Đoko, safundžija stanuju u Vukinoj kući,
- 17) Jovan i Mičo, ćurčije, stanuju nadomak Atmejdanske ćuprije,²⁶
- 18) U kući Meddi-Besar-zade stanuju: Bulbul, kujundžija, Nikola, Pavle, pekar i Risto,
- 19) Mičo, dundër, Besara, ćurčija i Jovan,
- 20) U kući Staniše neimara: Mihajlo, ćurčija i sin mu Jovan;

²⁶ Ova se ćuprija zove drugim imenom Ćumurija.

Iz ove su mahale odsutni:

- 1) Jovan Radić otišao je prije pet godina u tuđu zemlju, ali mu je čeljad u Sarajevu,
- 2) Todor Mlinića sinovi Nikola, bečar i brat mu, bečar, otišli su u tuđu zemlju, ali im je majka u Sarajevu,
- 3) Adži Jovan Vuković otišao je u tuđu zemlju sa ženom i djecom prije pet godina. Tako nam javiše stanovnici ove mahale.

VII. Ferhadbegova mahala:

- 1) Adži Manojlo, ćurčija,²⁷ sluga mu Rade, Aćim, kujundžija, sin mu Risto, sluge mu Jovan i Mihajlo, i Jefto, ćurčija,
- 2) Stjepan, ćurčija, sluge mu Aćim i Sava, Josip,²⁸ ćurčija, braća mu Tripko i Gavriilo,
- 3) Mijo, ćurčija, sluge mu Antun i Stjepan, Glišo, terzija i Luka, kiraj-džija mu,
- 4) Jovan, ćurčija, brat mu Risto, Gavriilo, ćurčija i Jovanove kirajdžije Ilija, Simo i Božo,
- 5) Risto, dželepčija i Jovan Butur,
- 6) Pop Todosi, Petar, ćurčija i sluge i Mojo i Đuro,
- 7) Glišo, terzija, Todor, ćurčija i sluga mu Nikola;

Iz ove mahale su odsutni:

- 1) Petar Bajić otišao je u tuđu zemlju prije četiri mjeseca, a djeca su mu i žena u Sarajevu,
- 2) Marko otišao je prije dvije godine u Veneciju²⁹ kako mu otac prijavljuje.

VIII. Mahala Varoši-Balâ:

- 1) Adži Jovan, bostandžija, sin mu Tripko i drugi Jovan Bržić, bostandžija,
- 2) Žena umrlog Vidaka i Adži Jovan, bostandžija,
- 3) Jovan Zvono, sluga mu Risto i Aleksa, bostandžija,
- 4) Nikola Tuzlo i Petar Mezić,
- 5) Tanasije, neimar, sluga mu Jovan, Božo, pekar i sluga mu Gavriilo,
- 6) Jovan, terzija i Simo, bostandžija,
- 7) Jovan, sujoldžija, sin mu Nikola, sluga mu Ivan i Petar, dunder,
- 8) Tripko, dunder i Staniša, terzija,
- 9) Neško, džamdžija, Mihajlo sluga mu, Todor, terzija i kirajdžija mu Pavle,
- 10) Gavriilo, samardžija i Đuro, dunder,
- 11) Petar, mlinar i Tripko, tufekčija,
- 12) Rade, bojadžija, sluga mu Đuro i Jovan, terzija,
- 13) Mihajlo, terzija, brat mu Gavriilo i drugi Mihajlo, terzija,

²⁷ Kroničar Bašeskija zabilježio je njegovu smrt godinom 1795. i primjećuje, da je bio star i bogat trgovac. Gl. Z. M. 1919, str. 56.

²⁸ Biće da se ovaj Josip zvao Mezurović, a da mu je komšija bio Risto Ćuk Gavrilov. Njih dvojica parničili su se zbog jednog zida i o tome je napisan hudžet početkom zilhidže 1212 (oko 17. V. 1797). Arhiv M. E. Kadića br. 239.

²⁹ U Veneciju je često putovao i dželepčija Sočo, aga 97. odjela janičara, koji je u Veneciji umro 1794.

- 14) Đuro, dunder, sluga mu Marko, Vasilj, ćurčija, brat mu Petar i sluga mu Đuro,
- 15) Mitar, ćurčija, Risto, pekar, Jovan, dunder i sluga mu Tanasije,
- 16) Predrečeni Mitar jamči za svoju punicu,
- 17) Mihajlo, pekar, sluga mu Simo i Marijan, kujundžija,
- 18) Jefto, ćurčija, brat mu Vojin i sluga mu Petar,
- 19) Mitar, ćurčija, Risto, pekar i Stana Markuša,
- 20) Stjepan, kujundžija, brat mu Jovan, i Aćim, ćurčija,
- 21) Čauš Luka i Neško, džamdžija,
- 22) Božo, pekar, Lazo, ćurčija i sin mu Petar,
- 23) Adži Mihajlo, ćurčija, sin mu Jovan i Gavriilo, terzija,
- 24) Kosta, dzelepčija i Risto, pekar,
- 25) Mihajlo, pekar i pomenutog Koste punica Marija,
- 26) Nikola, sujoldžija, udovica iza Ćirke mlinara Soka i pomenuti Mihajlo, pekar,
- 27) Gavriilo, terzija, udovica iza Sime Stefanija i Kosta, dzelepčija,
- 28) Pop Gavriilo, pop Ilija i Lazo, ćurčija i kirajdžija,
- 29) Vasilj, mlinar, Mihajlo i Risto, pekari,
- 30) Pop Mojo, pop Josip, pop Risto, pop Maksim i pop Riđendi jamče jedan za drugog, a da neće nikud pobjeći jamči za njih Adži Jovan, bostandžija i neimar Tanasije,
- 31) Panto, terzija i Pavle dunder, kirajdžije Ablagića,
- 32) Lazo, dunder i Lako, dunder, koji stanuju u kući Husrevbegova vakufa, jamče jedan za drugog,

IX. Čekrekčijina mahala:

- 1) Luka, dunder, Marko, dunder, sin mu Risto i Blagoje, dunderi,
- 2) Mosto, dunder, sluga mu Spasoje, sin mu Đorđo, Janko, dunder, sluga mu Simo i Petar, ćurčija,
- 3) Ćirko, dunder, sluge mu Ilija i Stjepan, Lazo dunder i sluga mu Blagoje,
- 4) Ivan, dunder, sluga mu Nikola, Toma, pekar, sluge mu Petar i Miloš,
- 5) Jovan, krečar, sluga mu Vasilj, Lazo, pekar, sluga mu Risto i Jovan, aščija,
- 6) Đuro, dunder, sluga mu Petar, Risto, terzija i sluga mu Tešo,
- 7) Tomaš, dunder, Jeftan, dunder i Petar, pekar,
- 8) Jovan, dunder i bratić mu Vasilj, te vlasnik kuće Nikola,
- 9) Risto, ćurčija i Marko, dzelepčija,
- 10) Spasoje i Simo, dunderi,
- 11) Ivan i Blagoje, dunderi,
- 12) Stjepan, kujundžija, Tripko, dunder i sluga mu Andrija,
- 13) Stjepan, kujundžija, Sava, kujundžija i sluga mu Milovan,
- 14) Marko, pekar, sluge mu Marko i Petar i Arsenije, pekar,
- 15) Božo, terzija i Milovan, pekar,
- 16) Petar, dunder, Jovan Mosto, dunder i Janko,
- 17) Radovan, aščija, Antun, terzija i kirajdžija im Petar,
- 18) Filip i Jovan, ćurčije,
- 19) Petar, dunder, sluga mu Risto i Jovan, dunder,
- 20) Danilo, samardžija i Luka, bostandžija,

- 21) Aleksa i Luka, ćurčije,
- 22) Vasilj, ćurčija, Đuro, pekar i sluga mu Risto,
- 23) Toma, dunder, sluga mu Risto i Jovan, dunder,
- 24) Maksim i Filip, samardžije,
- 25) Petar i Simo, terzije,
- 26) Đuro, dunder, brat mu Spasoje i Petar, dunder,
- 27) Mitar i Simo, dunderi i sluga im Miloš,
- 28) Mihajlo i Milić, dunderi,
- 29) Jovan, terzija, sluga mu Boško i Jeftan, bostandžija,
- 30) Luka, dunder i Risto, pekar,
- 31) Mitar, kovač, sluga mu Maksim i dunder Tanasije,
- 32) Tripko, kovač i Mihajlo, dunder,
- 33) Stanko, kovač, Jovan, džamdžija i sluga mu Janko,
- 34) Čitko, samardžija, Stjepan Goka i Milutin,
- 35) Toma i Petar, terzije,
- 36) Luka, bostandžija i sin mu Jefto,
- 37) Jefto i Kosta, kalfabaše, sluga im Pavle i sinovi im Tripko i Nikola,
- 38) Todor, pekar i Đuro, kovač.

X. Kalin Hadži Alijina mahala :

- 1) Mijat, kujundžija, sluga mu Lazo, drugi Mijat i sluga mu Ilija, Niko, kovač i sin mu Gavriilo,
- 2) Petar, dunder i Mijat, kujundžija,
- 3) Marko, dunder, sluga mu Joksım i kovač Nikola,
- 4) Aramit, dunder, Jovan, bostandžija i Mihajlo, mlinar,
- 5) Risto, ćurčija, Bojan, dunder i sluga mu Đuro,
- 6) Đorđo, dunder, brat mu Lako, Sava, pekar i Mićo, ćurčija,
- 7) Jovan, dunder i Antun, samardžija,
- 8) Mijat i Simo, dunderi,

XI. Kućuk Kjatib mahala :

- 1) Harenda, burmutčija i ženin mu brat Đoko,
- 2) Stjepan, dunder, sluga mu Mato, Nikola, dunder i sluga mu Đorđo,
- 3) Risto, bojadžija, Petar, dunder i sluga mu Jefto,
- 4) Marko, terzija i Nikola, dunder,
- 5) Toma i Janko, kovači, sluga im Jakov i Aćim, dunder,

XII. Šejh Ferrahova mahala :

- 1) Adži Nikola, ćurčija, brat mu Gavriilo, sluga im Filip i Ignjat,
- 2) Luka, terzija, sluga mu Mitar, Nikola, pekar i Marko, mlinar,
- 3) Ilija i Todor, dunderi,
- 4) Simo, ćurčija i Vasilj Sipak (?),
- 5) Pavle, mlinar i brat mu Tomo,
- 6) Mićo, terzija i Sava, samardžija,
- 7) Panto, kovač i Risto, dunder,
- 8) Simo, pekar i Mićo, terzija,

b) Hanovi

XIII. Muzaferijin han:³⁰

- 1) Sava, tufekčija, sluge mu Jovan i Ostoja, Periša, tufekčija, sluge mu Stojan i Nikola,
 - 2) Nikola, tufekčija, sluga mu Stanko, Ivan, tufekčija, te sluge mu Jovan, Vukman i Božo,
 - 3) Stojan, tufekčija, sluge mu Stjepan, Neško i drugi Stjepan,
 - 4) Simo, terzija i Periša tufekčija,
- Ovo su sve bećari (neoženjeni ljudi),

XIV. Novi han:³¹

- 1) Miloš, Stanko i Todor jamče jedan za drugog, a za Miloša još Husein, bajraktar,
- 2) Antun, terzija i Janko, hamal,
- 3) Ivan, ipekčija, Teofil, ipekčija, Jovan, terzija i sluga mu Miloš,

XV. Han Kolobara:³²

- 1) Za Jeftu, odadžiju jamči Hasan, bajraktar,
- 2) Đorđo, ipekčija, Tašo, Krito, Kostić i drugi Tašo.

Dodatak

Ni ovu preventivnu mjeru nije mimošla naša narodna pjesma. Zabilježio sam od ing. Džemala Čelića ove stihove, koji se i danas čuju u Mostaru:

Ukrade se od zlata jabuka
 Sa džamije Čejvan čehajine,
 Sve se jamči jedno za drugoga,
 A sarhoši po dva za jednoga,
 Za Aliju, imamova sina,
 Za Aliju jamca ne bijaše.
 Za nj' se jamči lijepa djevojka,
 Lijepa Hanā gradskoga dizdara.

R É S U M É

LA CAUTION (GARANTIE) COLLECTIVE DES CHRÉTIENS DE SARAJEVO
EN 1788

La *kefilema* était une mesure essentielle de l'administration turque politique et judiciaire pour maintenir la tranquillité et l'ordre dans des périodes troubles. Cette mesure préventive consistait dans le fait que, sur l'ordre du gouverneur de la province, les habitants suspects d'une ville, d'un village ou d'un district devaient garantir les uns pour les autres. Suivant le besoin, le vizir (le gouverneur de la province) donnait l'ordre (bouyrouldi) à son commissaire (le moutesselim) ou, en

³⁰ Stajao je negdje u Titovoj ulici blizu Stare prav. crkve, a ime je dobio po vlasnicima Muzaferijama, potomcima Husejin ef. Muzaferije, muderisa Gazi Husrevbegove medrese (1646 do 1721).

³¹ Tako se zvao han Gazi Husrevbegova vakufa, što je stajao na mjestu današnje nove zgrade Gazi Husrevbegove medrese. Po zakupniku Đulu Mustafi prozvao se početkom 19. stoljeća Đulov han.

³² H. Kreševljaković, Han Kolobara u Sarajevu, Novi Behar god. XI, str. 202—211.

défaut de celui, à kadi de prendre la kefilema. Le mousselim ou le kadi enrégistraient dans un cahier (defter) tous ceux obligés à la kefilema, en notant pour qui garantissait la personne notée. En usant de ce procédé, il réussit parfois à l'administration à prévenir des émeutes ou des troubles; quelquefois on prenait des kefilemas après avoir étouffé des troubles. Le protocole qu'on faisait à cet effet s'appelait kefileme defter.

On prenait la kefilema des habitants mâles âgés de plus de 19 ans. Parfois on prenait la kefilema de tous les habitants d'une ville ou d'une contrée; des fois c'étaient seulement les membres d'une profession, p. ex. les artisans, ou les membres d'une confession qui devaient donner la kefilema. On prenait cette caution en groupes de deux, trois ou plusieurs personnes. Dans une kefilema de 1848 il y eut des groupes de 150, 160 et même 170 personnes. Toutes les kefilemas qu'on connaît étaient prises des musulmans ou des habitants de toutes les confessions; on ne connaît qu'une seule kefilema prise des chrétiens seuls (orthodoxes et catholiques).

Le moutesselim composait la kefilema en trois exemplaires: l'un pour le vizir, l'autre pour le kadi qui devait la faire enrégistrer dans le »sidjil«, pendant que le troisième exemplaire restait chez le moutesselim. Avec le »kefileme defter« on envoyait aussi le serment écrit dans lequel étaient cités les garanties qu'on faisait prendre aux gens.

Au 18e siècle le district de Zenica se trouvait constamment sous la kefilema. Le kefileme defter était renouvelé chaque huit à dix ans. On ne sait pas quand était introduite cette pratique dans ce district. De tel exemples sont inconnus ailleurs, mais probablement ce n'était pas un cas isolé.

Celui qui ne pouvait trouver de garant était chassé du territoire dans lequel on prenait la kefilema. Les documents connus nous disent qu'on prenait la kefilema en Bosnie à partir du milieu du 16e siècle jusqu'à 1848 quand la révolution éclata en Autriche.

En 1788 on prit la kefilema des chrétiens de Sarajevo lors la guerre entre l'Autriche et la Turquie. Ce registre contient 625 personnes, dont 26 femmes et 599 hommes: 25 hommes étaient absents de Sarajevo. Ils habitaient 12 quartiers (mahala) et trois »han« (auberges). Ce registre nous montre la participation des chrétiens dans la vie économique de Sarajevo. D'après la profession il y en avait 330 artisans et commerçants, et 98 servants chez les artisans et les commerçants; on ne mentionne pas l'occupation chez 136 cas, ce qui ne signifie pas qu'ils n'en avaient pas.

Au traité est jointe la proclamation en langue turque que l'Autriche dirigea à la population de Bosnie et Herzégovine, en la sommant de ne pas prendre part à la résistance et en menaçant ceux qui insurgeraient.